

РІЗНОРІВНЕВІ ПРОЯВИ ПРЕЦЕДЕНТНОСТІ В НІМЕЦЬКОМОВНОМУ СІМЕЙНОМУ ДИСКУРСІ

Розглядаються прецедентні одиниці німецькомовного сімейного дискурсу: складові сімейного словника, висловлення, дії, тексти та жанри.

Ключові слова: дискурс, мовна прецедентність, сімейне спілкування.

Рассматриваются прецедентные единицы немецкоязычного семейного дискурса: составляющие семейного словаря, высказывания, действия, тексты и жанры.

Ключевые слова: дискурс, языковая прецедентность, семейное общение.

The article is dedicated to the precedent units of German family discourse: components of family vocabulary, utterances, actions, texts and genres.

Key words: discourse, language precedent, family communication.

Дослідники сімейного мовлення підкреслюють складність класифікації та типізації тих чи інших мовних явищ у цій сфері, оскільки неповторний світ кожної сім'ї неможливо обмежити певними рамками.

В сучасній лінгвістичній літературі поняття *сімейного спілкування* не отримало статус терміна та не має чіткого визначення, номінуючись як „сімейно-побутове спілкування”, „домашня фразеологія”, „сімейний діалект”, „сімейний діалог”, „сімейні номінації”, „сімейна мова”, „сімейне спілкування”, „сімейне мовлення”, „сімейний дискурс” [1; 3; 4; 8–10].

Очевидно, що поняття *сім'я* володіє національною соціокультурною специфікою: для європейця – це чоловік, дружина (та) їхні діти, українці зарахують сюди також батьків, бабусю з дідусем, брата, сестру, інколи домашню тварину і навіть річ, наприклад машину чи іграшку. Вважаємо, що при визначенні сім'ї слід брати до уваги фактор безпосереднього контакту її членів, спільного проживання та ведення господарства. З огляду на це сімейним спілкуванням варто вважати лише спілкування родичів, що спільно мешкають (яке є, поряд із родинним спілкуванням, окремим різновидом побутового спілкування), а сімейним дискурсом – процес використання мови

(мовленнєву діяльність), зумовлений та детермінований особливими типами соціальної активності споріднених сімейними зв'язками осіб, що спільно мешкають, який переслідує конкретні цілі і завдання та відбувається в умовах спільності соціально-культурних та конкретних індивідуальних параметрів реалізації. Сімейному дискурсу притаманні: іррелевантність офіційної регламентації комунікативної поведінки, відсутність жорсткого сценарію комунікації, часової і протокольної регламентованості, порядку передачі комунікативних ходів, залежна від статі, віку та різновиду сімейної одиниці статусно-рольова конфігурація [1].

Як було показано в попередніх дослідженнях [7; 8], визначальною характеристикою сімейного дискурсу є наявність спільної апперцепційної бази і прецедентності висловлень, заснованої на колективному досвіді – спільних (упізнаваних, вживаних та цитованих іншими членами групи – сім'ї) спогадах. До прецедентних одиниць сімейного дискурсу відносимо жарти, ситуації, історії, що трапились під час певних важливих сімейних подій – весілля, родин, хрестин, поховань, а також таких сімейно значущих подій, як ремонт, переїзд тощо. Прецедентні ситуації, слова та дії, незважаючи на перманентний інтерес дослідників, напевно, ніколи не будуть остаточно вивченими з огляду на обмеженість та інтимність сфери їх вживання. Явище прецедентності спричинює розуміння сімейного дискурсу як типізованого, такого, що передбачає наявність у різних сім'ях певної програми дій у певній ситуації. Відповідно, сімейний прецедент можна розглядати як сімейний стереотип, невідомий за її межами.

Специфіка сімейного дискурсу полягає в переплетінні стандартизованих, шаблонних та індивідуальних засобів. Прагнення шаблонності пов'язане з регулярністю мовленнєвого контакту між членами сім'ї та, відповідно, потребою точно й однозначно номінувати предмети побуту, обстановки. Прояв неповторно-індивідуального у використанні мовних засобів (своєрідної мовної гри) пов'язаний із прагненням відійти від рутини в повсякденному сімейному дискурсі [5].

Метою дослідження є фіксація та опис внутрісімейних прецедентних імен, висловлень, текстів та ситуацій, які можна вважати соціумно-прецедентними, сімейними і національно-прецедентними феноменами [6].

Матеріалом дослідження слугували сучасні літературні джерела, фільми німецьких кіностудій та їх сценарії, результати анкетування

німецькомовних інформантів, проведеного автором під час стажування в університеті м. Геттінгена, а також даних, отриманих від німецькомовних учасників Інтернет-форумів.

Арсенал **прецедентних сімейних номінацій** можна вважати сімейним словником, що формується за рахунок внутрішніх і запозичених найменувань на фонетичному, лексичному, словотвірному та інших рівнях.

Фонетичний рівень номінацій представлений у корпусі суфіксальним елементом чоловічого, жіночого та середнього родів, що служать для імпліцитної номінації певних членів сім'ї (напр. *Faul, Fauline, Faulinchen* – для позначення винуватця неприбраної квартири, непомилого посуду тощо). Фонетичні засоби широко застосовуються для маркування емоційно-оцінних відтінків, про що мова йтиме нижче.

Ширше – прецедентними звертаннями, зменшувальними іменами, прізвиськами та авторськими номінаціями – представлений лексичний рівень сімейного словника. **Звертання** (по імені, сімейних і соціальних ролях, жаргівливо-офіційні, займенникові) займають тут важливе місце. Найчастотнішими є звертання по імені. Традиційні рольові звертання та їхні похідні в німецькій сім'ї мають ряд модифікацій. Характерні, зокрема, усічені номінації (*Mutti, Mom, Mama, Mami, Mudda, Vatti, Vadda, Papa, Dada*, в деяких чітко видно вплив американізмів); звертання *Mutter* та *Vater* відсутні в корпусі; натомість частотним є дружньо-розмовне (синонімічне до *hör mal!*) звертання на *du*, що вживається виключно у функції встановлення контакту (напр., *Du, Mama, gib mir was zum Schreiben!*). Номінування родичів першого коліна здійснюються переважно за іменем.

Функцію звертання несуть і типові пестливі імена (*Kosenamen*) *Schatz, Schatzi, Liebling, Engel, Schöne(r)*, які можна вважати специфічними номінаціями членів сім'ї для позначення партнера, і слово *Maus* із численними похідними для позначення нащадків. Класифікація типових пестливих номінацій, (найчастотнішими з яких інформантами називаються *Schlaue(r), Große(r), Kleine(r)*), неоднозначна. Втративши характерну для прізвиськ індивідуальність (однак зберігши певну властиву прізвиськам експресивність, напр. *Brumbär, Spitzbauchi*), ця група наштовхує на думку про можливість їх класифікації як фатичних звертань. Процес апелятивізації антропонімів, що простежується тут, відбувається за рахунок перенесення значення предметності з назви

одиниці на клас речей чи поняття, причому відбувається відрив від певного денотата (предмета, об'єкта номінації), поширення його ознак на номінат, а потім і на інші предмети, розширення обсягу значення. Апелятивізація антропонімів супроводжується набуттям предикативної функції, образності, абстрактного, переносного значення. Зміна функції сприяє закріпленню апелятивів за певною (в нашому випадку – сімейною) сферою вживання.

Як показують результати дослідження сімейного словника, в системі сімейної номінації превалюють **пестливі імена**, що утворюються від метрично зафіксованих через певні словотвірні способи. Основне апелятивне призначення може ситуативно інтонаційно варіювати та отримувати позитивні чи негативні конотативні відтінки. Поширеним засобом емоційної оцінки є так звані гіпокористичні номінації (димінутиви), де позитивна оцінка маркується суфіксально: *-i (Gabi (Gabriella), Lisi (Elisabet), Ali (Albert)); -e (Hanse (Hans)); -chen (Gerdchen (Gerd), Ritzen (Rita), Utchen (Uta)); -er (Jenser (Jens), Lutzer (Lutz)); -o (Ronaldo (Ronald)); -us (Hubertus (Hubert))*.

Як зазначалося вище, емоційно-оцінні значення можуть маркуватися певними фонетичними засобами: інтонаційно; подвоєнням приголосних (*Eppo (Eberhart), Friddo (Friedrich), Matty (Marta)*); умлаутом (*Klär (Klara), Kät (Katharina)*); звуженням голосних (*Hens (Hans), Anne (Anna)*).

Ряд усічених імен демонструють процес подвоєння приголосних (відомий під назвою гіпокористичної гемітації) – *Simmi, Diddi, Krissi, Danny, Harry, Katti*; чергування голосних – *Sibbes*; поділу імені на самостійно функціонуючі частини – *Nadi, Dino, Dini, Din, Nadelin (Nadine), Simi, Mone (Simone), Hanni, Yoshi (Johannes)*.

Сімейний словник характеризує подвійні номінації однієї й тієї ж особи, утворені різними фонетичними та лексичними засобами (*Gerd, Gerdi (Gerhard), Nicky, Nick (Nicole), Kathi, Katti (Katrin), Melly, Melle, Mella (Melanie), Danny, Dani (Daniel), Sebi, Sibbes (Sebastian)*).

Характерні для сімейного спілкування індивідуальні номінації (*Hoa (Horst), Colli (Nicole), Krisi (Kristian)*), креативними випадками можна вважати, наприклад, прізвисько *Fanta*, мотивація якого є продовженням асоціативного ряду *Nicole → Colli → Fanta* [10].

Прізвиська (Nickname) як каталізатори неформальних близьких (сімейних або ж дружніх) стосунків, як спеціальні антропонімичні

засоби емоційно-оцінної номінації, презентують значний пласт сімейного словника. „Прізвиська знаходяться на периферії антропонімічної системи, суміщаючи в собі ознаки апелятива (характеризуюча функція) і антропоніма (зіставленість із конкретним індивідом)” [4].

Лінгвістичні дослідження позначають прізвиська оцінними неофіційними/додатковими номінаціями, історичними попередниками прізвищ (на противагу сучасному процесові виникнення прізвиська з прізвища на фоні певних лексичних чи фонетичних змін). Джерелами прізвиськ можуть бути ім'я, зовнішні, професійні, етнічні, культурні особливості. Ознаки мовної креативності проявляються не лише в запозиченні прізвиськ зі світової літератури, міфології, історії, а й у підкресленні (через певні семантико-морфологічні варіації) певної семи в загальному історичному чи літературному концепті імені.

Очевидним принципом класифікації прізвиськ є їхні функції, принцип їх виникнення та мовний тип. Згідно з функціональністю виділяються: прізвиська, що позначають особу під час її відсутності (*Spitznäschen* – для молодшої доньки, яка ненавидить свою зовнішність через кирпатий ніс; *Geritzen* – для сина, який охоче дряпає та псує меблі, *Mumsbacke* – для повнуватої родички), описані вище прізвиська, що вживаються для встановлення контакту, прізвиська для використання у грі тощо.

За принципом виникнення прізвиська виділяються категорії зовнішнього вигляду (*Apfelsina* – для доньки-прихильниці яскравої зачіски, *Mozart* – для кучерявого сина), характеру (*gieriger Zwerg* – для жадібної дитини), роду занять, поведінки (*Stopfer* – для любителя поїсти, *Pieps die Maus* – для сестри, що тихо говорить, *Party-Huhn* – для племінниці-любительки розважитися на вечірках, *Mädi V.I.P.* – для мами, яка не може пропустити жодного світського заходу), місця проживання (*Zwettler Oma* – бабуся, що живе в містечку Цветль), подібності з кимось чи чимось (*Hexchen* – через небажання розчісувати довге волосся) тощо.

За мовними типами прізвиська поділяються на: зооніми (*Teddy* позначають невисокого і повненького, *Häschen* маленьк(у)ого, *Flamingo* гарну та яскраву), утворені від іменників-неістот (*Hosenknopf*, *Grashüpfer*, *Mops*, *Schnuffelchen*, *Spatz*, *Hasenzahn*); імена літературних героїв (*Lorelei*, *Woody*, *Micki und Maus*, *Pony Hütchen*); модифікації метричного імені (*Hehne* за прізвищем *Mayer-Hehne*);

прізвиська, що імітують ім'я або прізвище (*Sinchen, Sinalco* за іменем *Sina*); прикметники (*Stürmi* – буйний, *Plaudertäschli* – говіркий).

За принципом поширення прізвиська бувають функціонуючими у вузькому сімейному колі (авторські одиничні прізвиська *Fee und Prinz*, пов'язані зі згадками сімейної пари про відпочинок на березі озера та місцеву легенду) або ж відомими широкому колу людей (ця група не була предметом дослідження).

Отже, сімейні прізвиська є символом неофіційного, неформального спілкування. Відсутність прізвиськ може свідчити про погіршення стосунків, ускладненість сімейного дискурсу конфліктними ситуаціями.

Коло прецедентних сімейних номінацій розширюється і за рахунок внутрісімейних новоутворень, що виникають у результаті таких процесів:

- інновації в мовленні (нове слововживання) найчастіше індивідуального характеру, що зберігає семантичну структуру слова;
- формування нового значення (як частини семантичної структури слова) внаслідок регулярного слововживання;
- утворення омонімів при розмежуванні лексичних значень слова та втраті зв'язків між ними.

З точки зору сімейного дискурсу, до першої групи можна віднести авторські новоутворення лексем з невизначеним етимологічним (напр., *Doofino* на позначення нерозумного, безтолкового вчинку), явище персоналізації певних предметів (напр., автомобілів *Blech, Gretchen, Eli, Pfuff*). Друга група представлена у вибірці лексемами *die Macht* для позначення телевізійного пульта (оскільки член сім'ї, що тримає в руках пульт, отримує контроль і над телевізором, і над іншими членами сім'ї, що дивляться телевізор) та *Regenbogen* для позначення матері, яка через особливості роботи, пов'язаної із постійними відрядженнями, рідко з'являється вдома (очевидно, так само рідко, як райдуга після дощу).

Інколи своєрідність сімейного словника полягає в своєрідності системи номінацій за принципом мовної гри, основні прийоми якої з мовлення батьків часто переймаються дітьми, які утворюють нові слова за вже відомими моделями.

Сімейні джерела щоденно поповнюють сімейний лексикон у процесі спільного побуту, дитячого мовлення, спираючись на подію, обмовку, описку члена сім'ї, що запам'яталися своєю експресією.

Слід зазначити, що приналежність до малих груп усередині сім'ї (матримоніальна, парентальна та сублінгвальна; гендерна та вікова) теж накладає відбиток на відбір актантами лексико-граматичних засобів (так, з етичних міркувань непристойні анекдоти є умовно „дозволеними” лише в своїй віковій, а розмови про фізіологічні особливості організму – лише у гендерній групі).

Прецедентність сімейних **висловлень або дій** ґрунтується на повторюваності ситуації та відомості її всім „своїм” – членам сім'ї. Зафіксованими інформантами прикладами типових німецькомовних сімейних домовленостей є обов'язковий поцілунок при зустрічі, підняття руки в натовпі для пошуку своїх або маркування бажання висловитись, свист для повідомлення про накритий стіл (абсолютно неприйнятний для української сім'ї, де свист в помешканні заборонений із забобонних міркувань). Інколи особливістю сімейної мови є використання прецедентних висловлень, найчастіше літературного походження: „*Alle spielen hier Theater*” (з В. Шекспіра), „*Ich weiß nicht, was soll es bedeuten...*” (з Г. Гейне), „*In einem Löwengarten...saß König Franz*” (з Ф. Шіллера), „*Sprache ist die Quelle der Missverständnisse*” (з А. де Сент-Екзюпері).

Спільність аперцепційної бази сприяє виникненню властивих розмовному мовленню еліптичних конструкцій, які в сімейному дискурсі особливо частотні, і псевдодіалогів, в яких окремі репліки не вимовляються адресантом, однак подумки ретранслюються адресатом (очевидно, на підставі психологічної установки на взаєморозуміння, властивої сімейному дискурсу).

Сімейна фатика формується за рахунок часто повторюваних батьками розповідей-„платівок”, **текстів**, що дослівно передають розповіді-згадки про випадки з дитинства. Окрім того, прецедентними текстами можуть вважатися улюблені дітьми вірші, казки, загадки, що передаються в дещо зміненому вигляді безліч разів. Прикладом прецедентних текстів є листівки, написані членами сім'ї один до одного, до Санта Клауса. В анкетах наявний випадок, що, безсумнівно, є прикладом прецедентного висловлення в прецедентному тексті – кілька поколінь сім'ї, пишучи листи Санта-Клаусу, вживали одну й ту саму фразу „*Bring bitte meinem Bruder/meiner Schwester, den/die ich sehr liebe ...*”.

Прецедентні тексти в спілкуванні дорослих відтворюються для тих, хто їх не чув, які, в свою чергу, можуть зупинити мовця: *Hab*

schon gehört; Du hast es schon erzählt; Ich kenne das noch. У спілкуванні родичів можливий багаторазовий повтор одного й того ж тексту, оскільки діють установки адресанта на те, що хтось із родичів міг не чути або забути текст, або ж установки адресата на дотримання етикету: незручно перебивати, треба вислухати.

Важливою особливістю сімейного мовлення є його ситуативна зумовленість, тобто можливість переформатування, що проявляється у двох різновидах – безпосередньому та опосередкованому. Під першим розуміємо сімейне мовлення власне в межах сім'ї, під другим – відносно ритуалізоване спілкування членів сім'ї з розрахунком на присутність сторонніх (удалим прикладом можна вважати спілкування підлітків із батьками: якщо розмова без свідків відбувається переважно за координативним сценарієм [8], то прояви опіки чи критики з боку батьків у присутності інших можуть призвести до різкої некооперативної реакції).

Багатогранність сімейного дискурсу проявляється і в множині жанрів [7], поняття та типологія яких на сьогодні є актуальним предметом обговорення лінгвістів [2 та ін.]. Інтимні бесіди, застільні бесіди, сімейні діалоги, полілоги, запевнення, вмовляння, втішання – ось далеко не повний перелік виділених сучасною генристиккою сімейних жанрів.

Жанрова специфіка сімейного мовлення може визначатися, крім іншого, й приналежністю членів сім'ї до певної професії: для сім'ї військового характерні прескриптивні жанри (накази, команди, заборони, розпорядження, інструкції), для вчительської сім'ї властиве вживання аргументативів, оцінних жанрів (схвалення, підтримки, осуду).

Частотні в сімейному дискурсі натяки на прецедентні ситуації, якими є не обов'язково „ідеальні”, „еталонні” ситуації з певними конотаціями [10], а збережені з різних причин в пам'яті ситуації з минулого, що мають значення для теперішнього і майбутнього: *Aber bitte nich wie gesternt, gegangen und alles vergessen* (до дружини, що забула винести сміття); *Haben wir schon mal was verloren* (відома всім членам сім'ї історія про забуту в магазині сумку); *Jemand war schon mal am Meer...* (нагадування про ситуацію, коли батько мало не втопився в морі).

Ситуативність сімейного дискурсу тісно пов'язана з його ритуалізованістю (тембр та тон мовлення знижуються, якщо хтось спить чи хворіє, підвищуються, якщо в сім'ї свято).

Іншими важливими параметрами сімейного дискурсу можна вважати його політематичність, неорганізованість і полісуб'єктність [3; 9]. Політематичність та неорганізованість проявляються в звичній різкій зміні тем з ініціативи обох комунікантів.

Отже, характерними особливостями сімейного дискурсу (заснованого на широкій спільній аперцепційній базі мовців, спаяності з ситуацією, політематичності, полісуб'єктності, неорганізованості, певній жанровій специфіці) на площині мовних засобів є наявність сімейного словника, заснованого та сформованого на явищі прецедентності. Сімейний словник являє собою комплекс відомих для певної сім'ї слів та виразів, вживаних у типових для її членів ситуаціях та поповнюваних за рахунок сімейних джерел і запозичень. Найважливішими групами слів у сімейному словнику є звертання, пестливі номінації та прізвиська; для німецького сімейного дискурсу характерні типові фатичні звертання.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ

1. Бігарі А. А. Дискурс сучасної англомовної сім'ї : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук : спец. 10.02.04 „Германські мови” / Бігарі А. А. – К., 2006. – 21 с.
2. Дементьев В. В. Теория речевых жанров / В. В. Дементьев. – М. : Знак, 2010. – 600 с.
3. Занадворова А. В. Домашние номинации и социальная структура семьи / А. В. Занадворова // Функциональная лингвистика. Язык. Культура. Общество : междунар. конф. : тез. докл. – Ялта, 1999. – С. 126–130.
4. Занадворова А. В. Прозвище и обращение в семейном речевом общении / А. В. Занадворова // Русский язык сегодня : сб. статей. – М. : Азбуковник, 2001. – С. 260–267.
5. Карасик В. И. Языковая кристаллизация смысла / В. И. Карасик. – М. : Гнозис, 2010. – 351 с.
6. Красных В. В. Основы психолингвистики и теории коммуникации : курс лекций / В. В. Красных. – М. : Гнозис, 2001. – 270 с.
7. Осовська І. Стереотипні мовленнєві жанри в парентальному німецькомовному дискурсі / Ірина Осовська // Науковий вісник Чернівецького університету : зб. наук. праць / гол. ред. Левицький В. В. – Чернівці : Рута, 2011. – Вип. 532 : Германська філологія. – С. 130–140.

8. Осовська І. М. Стратегії і преферентні тактики парентального німецькомовного дискурсу / І. М. Осовська // Наукові записки. Серія „Філологічна”. – Острог : Вид-во Національного університету „Острозька академія”, 2010. – Вип. 16. – С. 240–246.
9. Сиротинина О. Б. О терминах «разговорная речь», «разговорность» и «разговорный тип речевой культуры» / О. Б. Сиротинина // Лики языка. К 45-летию Е. А. Земской : сб. науч. статей. – М. : Наследие, 1998. – С. 348–354.
10. Смирнова А. Г. Функционально-стилистическое своеобразие семейной речи : автореф. дисс. на соискание учен. степени канд. филол. наук : спец. 10.02.04 «Германские языки» / А. Г. Смирнова. – М. : МГУ, 2008. – 23 с.

*Ирина Морозова
(Одесса)*

ЯВЛЕНИЕ РЕЧЕВОЙ МИМИКРИИ В АНГЛИЙСКОМ ХУДОЖЕСТВЕННОМ ДИАЛОГЕ

В статье рассматривается проблема соответствия речи коммуникантов их социальному статусу. В центре внимания исследователя находится проблема уподобления речи говорящего речи слушающего в целях оптимизации процесса речевой коммуникации.

Ключевые слова: предложение, социальный статус, речевая мимикрия, элита, люмпен, информация.

У статті розглядається проблема відповідності мовлення комунікантів їхньому соціальному статусу. У центрі уваги дослідника знаходиться проблема уподібнення мови мовця мові слухача з метою оптимізації процесу мовної комунікації.

Ключові слова: речення, соціальний статус, мовленнєва мімікрія, еліта, люмпен, інформація.

The article considers the problem of speech correlation of the speaker and their social status. The focus of investigation lies on adjustment the addresser's speech to that of the addressee so as to optimize the process of speech communication.

Key words: sentence, social status, speech mimicry, elite, lumpen, information.